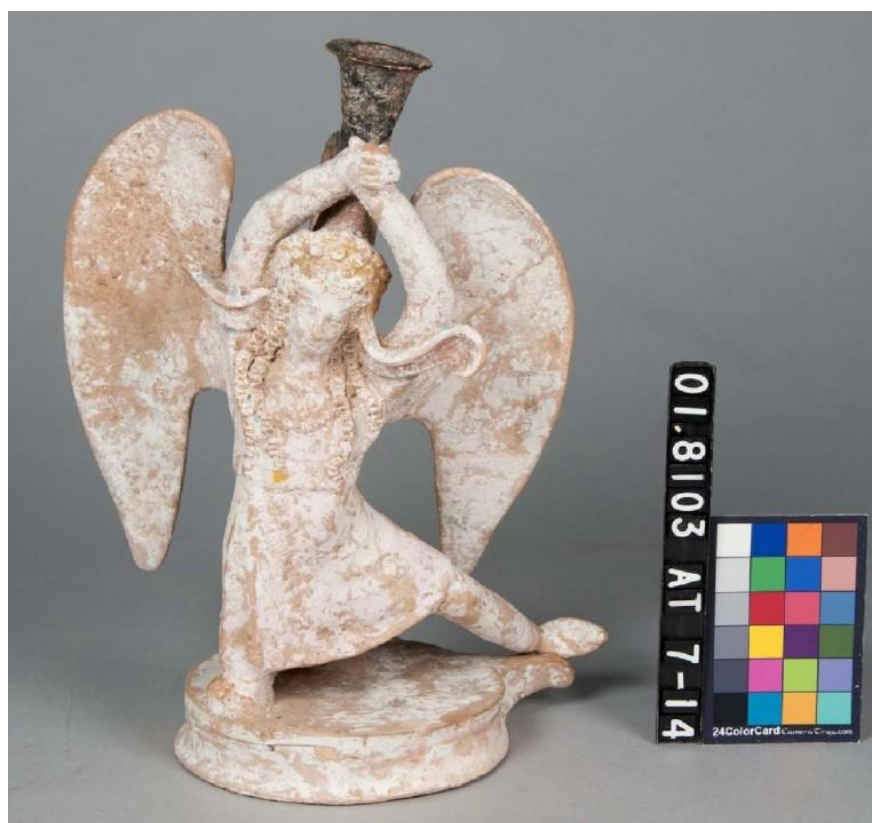

اُکلا سما

سرآغازی بر جستجوی ردونشان‌های نکاویده‌ی یک رقصِ ایرانیِ باستان

بر پایه‌ی گزارش‌های کارشناسانِ دیرین‌کده‌ها

گردانش پویا غلامی

fold-era.com

۱- خمره‌ی سفالی به شکل رقصنده‌ی بال‌دار ایرانی. ساخت آتیکا، یونان، سده‌ی ۴ پیش از میلاد؛ ۲۲.۶ سانتی‌متر. بانویی در لباسی بال‌دار خرامی ویژه اجرا می‌کند که یونانیان باستان «اکلاσμα»^۲ می‌خواندند و با کیش دیونیسوس مرتبط بود. روی یک پایه‌ی گرد، زن برپای راست زانو زده، دست‌هایش را کشیده بر فراز سر [حالت لبه‌های دو سوی کلاه ایرانی‌اش نشانگر فرود چابک و تندی حرکت اوست]؛ با دیهیم یا نیم‌تاجی بر سر و جامه‌ای ایرانی؛ تن‌پوشی از مچ دست تا قوزک پا، و ردا و کفش به پا؛ نگهداری در دیرین‌کده‌ی هنرهای زیبای بُستن. آمریکا. شماره: ۱/۸۱۰۳.

خمره‌ی سفالین بیضوی نقش‌دار برای نگهداری روغن معطر که در مناسک باستان چون تدفین و قربانی برای مردگان به کار می‌رفت^۱ Lekythos;

۲ Oklasma; ὀκλασμα;

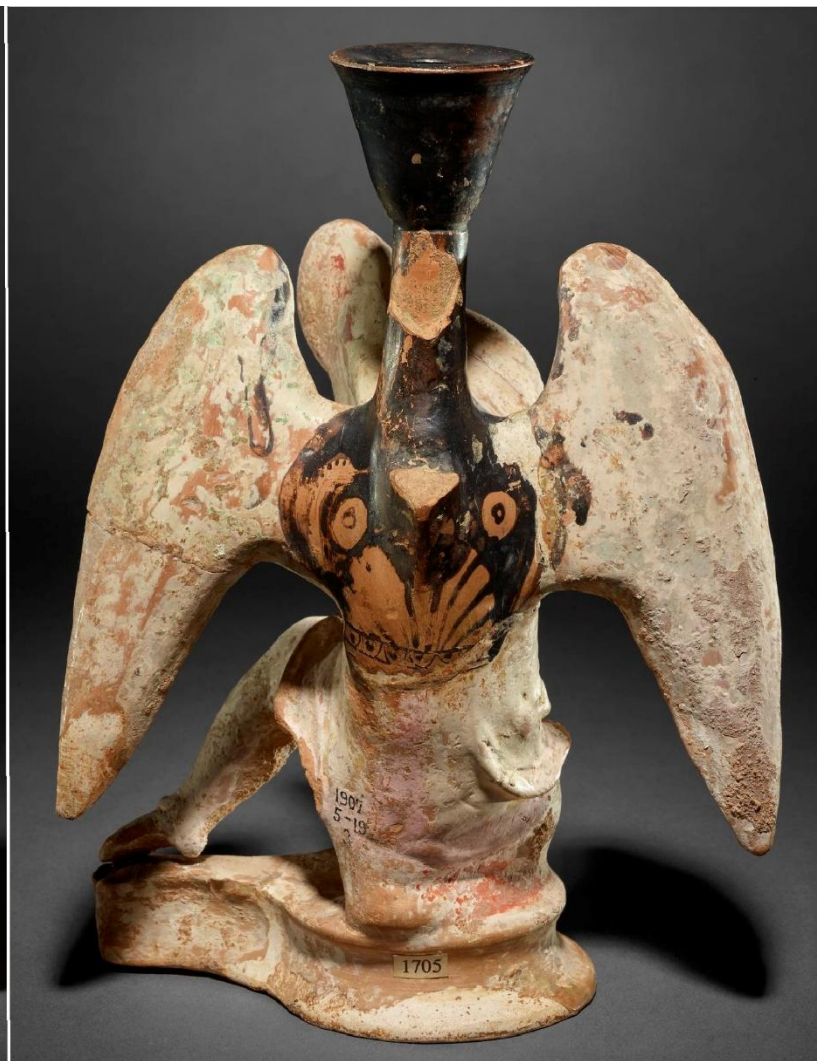
«اکلاσμα» بنا به مدخل «رقص» در دانش‌نامه‌ی یونان باستان [Encyclopedia of Ancient Greek Dance] اسم خنثا است از ریشه‌ی چمباتمه‌زدن، نشستن، چنک‌زدن، که بخشی از این شکل رقص را توصیف می‌کند. بنگرید به گزارش گزنفون در آناباسیس: «و سپس رقصی ایرانی اجرا کرد، [...] روی یک زانویش خم شد و بار دیگر از زمین به هوا پرید، یکسره هماهنگ با نوای نی.» (کتاب ششم، بخش یکم) - م.ف.

۲- عطردان سفالین به شکل بانوی رقصنده‌ی بالدار. زن ردایی ایرانی یا فریگیه‌ای پوشیده و داریه به دست دارد. او به احتمال بسیار در حال اجرای رقص اُکلاسماس است که بنا به گزنفون خاستگاهی ایرانی دارد.^۳ از سده‌ی پنج میلادی به بعد متداول بود که این رقص به وسیله‌ی هتایرا^۴ها [به معنی «معشوقه‌روسی»] در یونان باستان، نیز به معنی «زن فرهیخته‌ی برگزیده‌ی هنرمند و دانشور سرگرمی‌آفرین و بازی‌ساز»^۵ اجرا شود.

ساخت آتیک؛ حدود ۳۵۰ پیش از میلاد

بلندا: ۲۰ سانتی‌متر، وزن: ۳۸۴ گرم، پهنا: ۱۵.۵۰ سانتی‌متر

نگهداری در دیرین‌کده‌ی بریتانیا به شماره‌ی ۱۹۰۷۰۵۱۹/۳

^۳ بنگرید به ترکیب «رقص ایرانی» [Persian dance] در کتاب آنا‌بسیس گزنفون: [Xenophon, Anabasis, C.L. Brownson, ۱/۶] <https://www.gutenberg.org/files/1170/1170-h/1170-h.htm>
^۴ hetaira

۳- مرد اشکانی در خرام اکلاسم. سفالینه‌ای به بلندای ۸ سانتی‌متر با پاهای مفصل‌بندی‌شده؛ مربوط به فرهنگ اشکانی [پارتی]؛ ساخت ایران، ترکیه‌ی امروزی یا شرق مدیترانه. این فیگور رقصان شماری از ویژگی‌های بارز تندیس‌های اشکانی را به نمایش می‌گذارد؛ شاهنشاهی باستانی اشکانی از سرزمین شرقی ایران تا ترکیه‌ی امروزی گسترده بود. این رقصنده‌ی مرد پوشاکی به تن دارد که عموماً به اشکانیان مربوط می‌شود؛ مشخصاً، پیراهنی با آستین بلند و یقه‌باز و V-شکل، و کمربندی در میان. موی بلندش ریخته بر شانه و ریشی دارد که آن هم به‌طور سنتی در تندیس‌های قلمروی اشکانی مشاهده می‌شود.

ردونشان‌های رنگی بر اثر تأیید می‌کنند که این فیگور زمانی سراسر رنگی بوده است. پاهای مفصل‌بندی‌شده‌ی اثر هر کدام به‌طور جدا ساخته شده‌اند و سپس به‌وسیله‌ی یک رشته‌سیم درونی به بقیه‌ی فیگور وصل گشته‌اند، و همین به این فیگور مجال تکان‌خوردن و حرکت‌کردن می‌دهد. افزون بر پاهای مفصل‌بندی‌شده، این فیگور حفره‌ای در پشت سرش دارد که خبر از این می‌دهد که این شیء را به‌صورت معلق یا آویزان نیز نگه می‌داشته‌اند. دستان فیگور بر فراز سرش در حال چفت‌شدن هستند، و این شاخص‌ترین و تشخیص‌پذیرترین ژست رقص اکلاسم است. این رقص احتمالاً با ستایش ایزد دیونیسوس مرتبط بوده، ایزدی که شواهدی درباره‌ی کیش او در دنیای باستان وجود دارند، و حتا پیروانی در شرق شاهنشاهی اشکانی نیز داشته است. افزون بر تندیسک‌های ایستاده‌ای چون این نمونه، تصویرسازی از رقص اکلاسم را می‌توان در نگارگری‌های روی سفالینه‌ها نیز دید. طی این رقص آیینی شورانگیز و خلسه‌آور، اجراگران از حالت خم‌شده [دولاشده، نشسته یا قوز] در حالی که دستان‌شان را بالای سرشان قلاب کرده بودند به هوا می‌پریدند. این فیگور مفصل‌دار و در حال تعلیق [در میانه‌ی اجرای رقص] حرکت دقیق رقص اکلاسم را در شکل تندیس‌وارش یادآور می‌شود. دیرینگی: ۲۴۷-۲۲۴ پیش از میلاد. نگهداری در بخش «هنر یونانی، رومی و اتروسکان» دانشگاه فوردام؛ نیویورک، آمریکا. شماره: ۲۰۱۸/۲/۱۳

۴- ظرف سفالی با نقش اکلا سما [lebes gamikos؛ به معنی «سفالینه‌ی زناشویی»] که در جشن‌ها هدیه می‌شد

سفالِ نقش‌دارِ سرخ‌فام جنوب ایتالیا. طرح سرخ‌فام بر زمینه‌ی سیاه، با افزونه‌های سفید. بر دو شانه‌ی سفالینه، الگویی موج و چهارگره دیده می‌شود؛ گرهی مشابه بر هر دسته؛ و زیر هر دسته نقش نخل. (الف) زنی رو به راست می‌رقصد؛ کلاه فریگیه‌ای [فریگی] با لبه‌ی سفید، نیم‌تنه‌ی چسبان گلدوزی‌شده و شلوار نقش‌دار ایرانی^۶ به تن دارد، و روی اینها یک ردای گلدوزی‌شده پیچیده بر کمر پوشیده، و پای‌پوش‌های گلدار به پا کرده است؛ دستانش بر فراز سر در هم قلاب شده‌اند. روبه‌روی او یک گوی [با طرح درفش کویان یا جلییا] دیده می‌شود؛ در پشت سرش یک ستون ایونی سفیدرنگ قرار دارد. این رقص اکلا سما نام دارد (نک. Arch. Anzeiger, p. ۱۸۹۱, ۱۶۹). (ب) اِفَبُس رو به چپ^۷، پوشیده در ردایی یکپارچه [برخلاف تندیس‌های افس‌های کلاسیک یونان باستان که سرپا برهنه‌اند]، پای‌پوشی چون آمزن‌ها یا همه‌زنان [هَمَزَنان: hama-zana = amazons] دارد؛ در برابرش یک جعبه‌ی کوچک (یا قطب‌نما؟) ترئین‌شده با نقش ستاره [دیگر بار یادآور درفش کویان]، و یک پیاله؛ پشت سرش یک گوی [با نقش چهار سوی کویانی]. بلند: ۳۱.۵۰ سانتی‌متر. ساخت کامپانیا، جنوب ایتالیا. دیرنگی: ۳۳۰-۳۴۰ پیش از میلاد [هم‌دوره‌ی حیات ارسطو (۳۸۴-۳۲۲ پیش از میلاد)]. نگهداری در دیرین‌کده‌ی بریتانیا، به شماره ۱۷۷۲۰۳۲۰/۴۶۸

^۶ این اصطلاح در نوشته‌های یونانی به شلوارهای ایرانی روزگارِ هخامنشی یا پوشاک ایرانی‌تباران سکایی گفته می‌شد که رنگ‌های گوناگون داشتند

^۷ Ephebos؛ به معنی مرد جوانی که دوره‌ی آموزش نظامی را می‌گذرانند تا به بزرگسالی گذر کند.

۵- خمره‌ی روغن [الکیتوس] با نقش ایرانیان و رقص اُکلا سما

دیرینگی: حدود ۴۱۰-۴۰۰ پیش از میلاد. ساخت آتیکا. کشف از بازیلیکاتا، ایتالیا. سفالین. درازا: ۲۳.۵۰ سانتی‌متر. وزن: ۶۳۱ گرم. پهنای: ۱۵.۵۰ سانتی‌متر. سفالینه‌ای با نگاره‌های سرخ‌فام. دسته‌روی مستانه‌ی شبانه‌ی منقوش بر اثر شامل مردی شترسوار از خاورزمین است که احتمالاً یک ساتراپ‌نشین پارسی یا شاه ایرانی یا ایزد سبازیوس باشد. در مرکز شتری با دو کوهان به‌آرامی رو به راست می‌رود؛ لگام باره به دست یک ایرانی است که نگاهش رو به بالا، به شترسوار است، و با انگشت دست به جلو، انگار به مسیر پیش رو، اشاره می‌کند. میان دو کوهان حیوان، مردی ریشو (شاه ایرانی، یا ساتراپ‌نشین ایرانی، یا ایزد سبازیوس؟) در جامه‌ی شرقی یا ایرانی در حالت نیم رخ نشسته، لیک نگاهش رو به پایین سمت راست است به عرق‌گیر یا نم‌نقش‌دار زیر زین و جاپا یا سکوی کوچک زیر پاهایش، که در دو سوی شکم شتر با بست چرمین به حیوان وصل شده. دست چپش روی ران قرار دارد؛ تازیانه‌ای دو زبانه در این دستش است؛ اما دست راستش را به‌طور افقی کشیده، تو‌گویی برای آنکه تعادلش را بر باره نگه دارد؛ در سوی چپش ظاهراً یک کمان‌دان قرار دارد. به نظر می‌رسد که افسار به بینی شتر چسبیده باشد و هیچ نشانی از لگام نیست. ایرانی جلودار مردی بدون ریش است؛ بر شانه‌ی چپش یک دیلم یا چوب کوتاه سرتیز (?) نهاده است، و کمان‌دانی در یک سمتش دارد. در کنار او کمی عقب‌تر و بر سطحی بالاتر، ایرانی دوم به سمت راست می‌رود و به پشت سر می‌نگرد و بادبزی را تکان می‌دهد. در کنار او، در سمت راست، سومین ایرانی به‌صورت نیم‌رخ ایستاده است؛ او به چپ می‌نگرد، و زخمه بر ساز چلیس [الگوی کهن‌تر چنگ رومی] می‌زند. در دو سوی او در سطحی پایین‌تر کسانی را می‌بینیم: در سمت چپش زنی در ردایی بلند با تاج گلی بر سر، الگو به دست و با گردنبند، بر نوک سرانگشتان پا می‌خرامد و در حالی که به عقب می‌نگرد نوعی طبل [سازی شبیه دف] می‌نوازد، طوری که تمام‌رخ او کمابیش دیده می‌شود. در سمت راست ایرانی چهارم را می‌بینیم، که بدون ریش است و در حالی که رو به سمت چپ دارد می‌رقصد؛ او دستانش را به هم چسبانده و بالای سرش برده و رقص اُکلا سما را اجرا می‌کند. این فیگور قرینه‌ای متناظر درست در سوی دیگر این ظرف (در سرحد سمت چپ) دارد که او نیز دقیقاً اُکلا سما می‌رقصد^۸. در جلوی این رقصنده دو ایرانی بی‌ریش قرار دارند؛ یکی از آن‌ها با استفاده از مضارب یا زخمه، ساز کیتارا یا سیتار/سیتاره [از خانواده‌ی ساز چنگ] می‌نوازد، دیگری مشعلی فروزان و بلند را در هوا نگاه داشته است. میان این دو، کمی عقب‌تر، و بر سطحی فراتر، زنی با تاج گل بر سر به سمت راست پیش می‌رود و در همان حال نوعی طبل [یا سازی کوبه‌ای چون دف] می‌نوازد؛ نوع لباسش چون دیگران است، لیک او نیم‌تنه‌ای با نقش برگ‌بو بر آستین‌ها و زیر قبایش پوشیده و کمربندی پهن سیاهی بر میان بسته؛ موهایش در عقب سر بسته و گیس شده‌اند. جامه‌های این ایرانیان فرق بسیار کمی از همدیگر دارند [...]

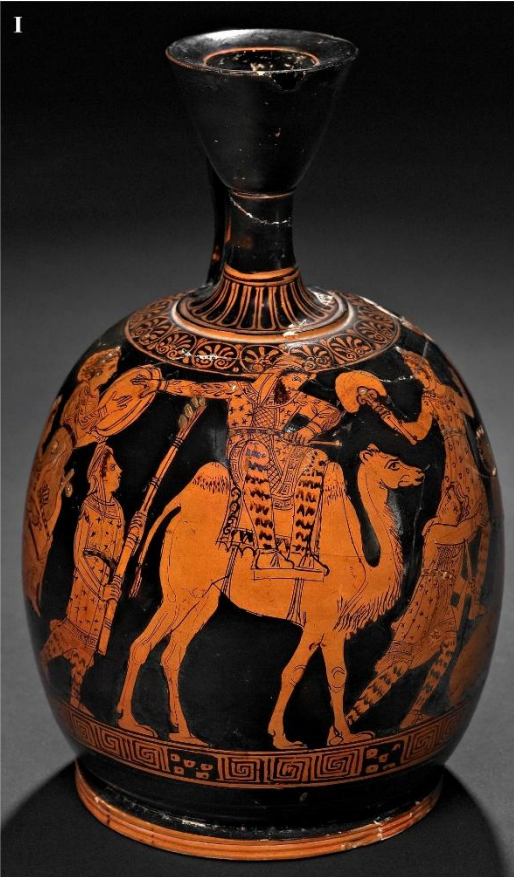
نگهداری در دیرین‌کده‌ی بریتانیا. شماره ۱۸۸۲۰۷۰۴/۱

[تصویر صحنه‌ی توصیف‌شده در صفحه‌ی بعد؛ سرتاسر صحنه، و دو نمای بزرگتر از جزئیات اجرای رقص در دو سوی سفالینه]

^۸وضع قرارگیری پاهای دو فیگور اندکی متفاوت است، لیک حالت دستان در این اجرای اُکلا سما کمابیش یادآور «بشکن ایرانی» است. بنگرید به «رقصندگان شغدی در چین: منظری از غرب»، نوشته‌ی چیرو لوموتزیو در بخش «زمین‌تاریخ» وبسایت «فلدرا»؛ این مقاله از نقوش مربوط به اجرای فن «بشکن ایرانی» در رقص ایرانیان و ایرانی‌تباران در چین و هند موارد قابل توجه را گردآوری کرده است و نشانی آن را در ادامه آورده‌ایم؛

<https://fold-era.com/posts/dancers-in-china>

قابل توجه خواهد بود اگر صحنه‌ی منقوش بر دو سوی این ظرف با کمک ابزارهای هوش مصنوعی، با لحاظ‌کردن شکل تقریبی رقص و بشکن ایرانی، به صورت انیمیشن یا پویانمایی درآید. -م.ف.

fold-era.com